

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи Ps1-B19z
спеціальності 053 Психологія
Олійник Ірина Олексіївна

Керівник:
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри загальної та
практичної психології
Куриця Денис Іванович

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та практичної
психології
Гудима Олександр Васильович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	8
1.1. Сутність, критерії та фактори які визначають психічне здоров'я військовослужбовця.....	8
1.2. Сучасні погляди до розуміння стресостійкості як складової психічного здоров'я.....	14
1.3. Війна як чинник впливу на стресостійкість особистості.....	18
1.4. Змінені психічні стани військовослужбовців, викликані бойовий діями.....	22
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	32
2.1. Організація роботи та обґрунтування дослідження військовослужбовців.....	32
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	37
2.3. Рекомендації щодо формування стресостійкості військовослужбовців.....	49
Висновки до другого розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Життя людини за своїм наповненням суттєво відрізняється у мирний і воєнний час, що проявляється у ставленні особистості до самої себе, до інших людей та навколишнього світу. На відміну від мирного часу, коли особистість може вибудовувати близькі та далекі перспективи, планувати своє майбутнє, в умовах війни зростає фактор невизначеності, який має значний вплив на смисложиттєву сферу особистості.

Російська агресія, яка відбувається в Україні породжує гострі стресові ситуації, що виходять за рамки звичного людського досвіду і небезпечні для життя, знижують рівень морально-психологічного стану військовослужбовців та негативно відображаються на психічному здоров'ю. Війна – це різновид стресорів, до яких важко пристосуватися, особливо якщо вони розтягнуті у часі. Стрес впливає на функції нервової системи, які відповідають за навчання та запам'ятовування інформації. Реакція на стрес буде різною в усіх людей. Цей феномен вивчають спеціалісти з різних сторін. Бо люди за однакових обставин неоднаково реагують на стресові ситуації: хтось і «вухом не поведе», а хтось лежить обличчям у подушку, має депресію і не може себе зібрати до купи. Все залежить від генів і попереднього досвіду: те, яким було наше дитинство, як нас навчили реагувати на стреси в ньому.

Психотравмуючі чинники, бойові дії та реакції на стрес, часто залишають після себе психічні розлади, крім того, викликають фрустраційну напруженість і дезадаптивні форми поведінки, які виявляються в наростанні міжособистісних конфліктів або обмеженні сфери контактів, раніше не властивих невиконанні службових обов'язків, грубих дисциплінарних порушеннях, зниженні працездатності, підвищеній дратівливості, депресії та ПТСР – це все негативно впливає на психічне здоров'я військовослужбовців. Тому, психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя наших військовослужбовців належать до найважливіших проблем сьогодення.

Аналіз стану досліджень війни та її впливу на стресостійкість особистості свідчить про інтерес вчених різних галузей до зазначеної проблеми. На сьогоднішній день у вітчизняній психологічній науці налічується низка робіт, присвячених дослідженню даної проблеми. Зокрема, вивченням стресостійкості, як професійно важливої якості військовослужбовців, займалися О. Блінов, В. Корольчук, В. Крайнюк, С. Миронець, В. Осьодло, А. Неурова, В. Тімченко, О. Сафін й ін. Наслідком підвищеної стресогенності військової діяльності є те, що у багатьох воїнів, у тому числі і військовослужбовців, котрі воювали на сході України наявна підвищена тривожність, фрустрованість, дратівливість, втома, часті головні болі, безсоння, «синдром емоційного вигорання», депресії та ПТСР. У філософських дослідженнях Р. Барта, К. Маркса, А. Шопенгауера війна розкривається як певне протистояння, боротьба, конфлікт та осмислюється як вплив на особистість, суспільство.

На думку М. Хайдеггера, особистість усвідомлює смисложиттєві цінності лише «перед лицем смерті». Страх смерті спонукає людину піднятися над буденним, над собою, визначити найважливіше у своєму житті. Саме по собі трагічне людське буття підкреслює цінність совісті, свободи, вчить людину бути рішучою у досягненні життєвої мети.

У сучасних психологічних дослідженнях особлива увага акцентується на довготривалих наслідках війни для військовослужбовців, які можуть стикатися з несподіваними для них травматичними подіями, а також із довготривалими несприятливими подіями, що є причиною непродуктивних стратегій поведінки. Як правило, військовослужбовці, які переживають війну, страждають від стресу, депресій, тривожності, ПТСР, втрати ідентичності, закриваються в собі, обирають добровільну соціальну ізоляцію, а також асоціальну поведінку (Joshi, O'Donnell, 2003; Machel, 2001). Усі ці прояви, на думку дослідників, є «нормальною реакцією на ненормальні події» (Joshi, O'Donnell, 2003).

Актуальність обраної проблеми зумовив вибір теми нашого дослідження: «Психологічні особливості стресостійкості військовослужбовців в умовах війни»

Мета дослідження: визначити особливості стресостійкості та виявити порушення психічного здоров'я військовослужбовців.

Згідно з поставленою метою було визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз питань дослідження у психологопедагогічній літературі та практиці.
2. Визначити стійкість до бойового стресу та рівні особистісної тривожності у військовослужбовців.
3. З'ясувати взаємозалежність показників стійкості до бойового стресу з особистісною тривожністю та ймовірними ознаками депресивних станів.

Об'єкт дослідження – військовослужбовці-учасники бойових дій.

Предмет дослідження – психологічні особливості стійкості до бойового стресу та порушення психічного здоров'я у військовослужбовців-учасників бойових дій.

В основу дослідження покладено **гіпотезу:** існує взаємозв'язок між стійкістю до бойового стресу, тривожністю та ймовірними ознаками депресивних станів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методів наукового дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, логіко-теоретичне моделювання) – для визначення теоретико-методологічних основ вивчення проблеми стресостійкості військовослужбовців та порушення психічного здоров'я; емпіричні (спостереження, бесіда, опитування): шкала психологічного стресу PSM-25 Лемура-Тесьє-Філляна (Lemur-Tessier-Fillion); методика «Схильність до стресу» (Дженкенсона, модифікація Фрідмана і Розенмана), методика «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (Д.Ф.

Ендлер, Д.А. Джеймс, М.І. Паркер). З метою виявлення стійкості до бойового стресу використано багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність–200»; «Методику дослідження тривожності» (автор – Ч.Д. Спілберг) – для вивчення особливостей реактивної та ситуативної тривожності особистості та для визначення ймовірних ознак депресії – «Методика Бека».

При обробці результатів використовувались методи математичної статистики: критерій χ^2 –Пірсона, метод лінійної кореляції Пірсона.

Експериментальна база дослідження. До дослідження було долучено 60 військовослужбовців строкової та контрактної служби.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті особливостей стресостійкості військовослужбовців, які безпосередньо впливають на психічне здоров'я та призводять до його руйнування.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково-методичних рекомендацій для використання у професійній діяльності заступниками командирів з морально-психологічного забезпечення та командирами підрозділів, щодо збереження психічного здоров'я підлеглих військовослужбовців. Результати дослідження можуть бути використані командирами та начальниками – при організації та проведенні заходів морально-психологічного забезпечення, організації військово-педагогічного процесу у військових частинах (з'єднаннях); науково-педагогічними працівниками – при організації навчально-виховного процесу у військових підрозділах та навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені та обговорені на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин», 21 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна (Олійник І.О. Особливості стресостійкості військовослужбовців-учасників бойвих дій. Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : XV Міжнародній науково-практичній конференції, 21 квітня 2023 р. / за ред. С.Д.

Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 100–102).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (69 найменувань) і 5 додатків. Основний зміст роботи викладено на 66 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 3 рисунки.

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми бойового стресу військовослужбовців показав, що він має фундаментальне значення для бойової діяльності. Запропоновано нове вирішення наукової проблеми бойового стресу з позиції психології особистості шляхом вивчення емоційної, когнітивної, мотиваційної, смислової та поведінкової сфери військовослужбовців за допомогою авторського психологічного інструментарію.

Методологічні засади дослідження проблеми бойового стресу у психологічній площині ґрунтуються на положеннях теорії когнітивної оцінки стресу Р. Лазаруса. Встановлено, що існує багатозначність концептуальних підходів у вивченні бойового стресу, що пояснюється існуючими парадігмами його розуміння та вивчення.

На основі розуміння бойового стресу як особливої форми стресу, що підкоряється всім закономірностям загального адаптаційного синдрому і розглядається нами як стан психічного напруження військовослужбовців у процесі їх адаптації до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу, було розроблено психологічну концепцію бойового стресу. Доведено, що переважна більшість науковців розглядає бойовий стрес з позиції дистресу, який спонукає до дезадаптації військовослужбовців та дезорганізації їх діяльності, супроводжується появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, а за умов подолання індивідуального бар'єру психічної адаптації комбатантів специфічних нозологічних проявів психічних розладів.

2. Теоретично з'ясовано, що дія стрес-факторів обумовлює як тимчасову психологічну реакцією так і виникнення психічного стану для забезпечення функціонування психіки військовослужбовців в бойовому (діяльнісному) зовнішньому, соціальному зовнішньо-груповому та внутрішньому індивідуально-особистісному середовищах. Цей процес може

здійснюватися в умовах дії інтенсивного, тривалого та потужного впливу стрес-факторів при проходженні етапів адаптації до бойової діяльності (аларм, резистентності та виснаження). Встановлені низький, середній та високий рівні стресу, які відповідають конструктивному, негативному та травматичному впливу бойового стресу на військовослужбовців.

Доведено, що бойовий стрес здійснює значний вплив на військовослужбовців і може призводити до деформації особистості, що є «ціною» адаптації до умов війни. Поширенню цього процесу сприяє формування та розвиток посттравматичних стресових розладів, вплив отриманих поранень, набутих інвалідностей.

3. Розроблений алгоритм дослідження бойового стресу військовослужбовців дозволив вивчити прояви бойового стресу як у військовослужбовців штатних підрозділів так і поранених, контужених, які проходили лікувальний курс в госпітальних умовах. Методичне забезпечення включало, як апробований інструментарій іншими фахівцями так і авторський.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методів наукового дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, логіко-теоретичне моделювання) – для визначення теоретико-методологічних основ вивчення проблеми стресостійкості військовослужбовців та порушення психічного здоров'я; емпіричні (спостереження, бесіда, опитування): шкала психологічного стресу PSM-25 Лемура-Тесьє-Філіона (Lemyr-Tessier-Fillion); методика «Схильність до стресу» (Дженкенсона, модифікація Фрідмана і Розенмана), методика «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ф. Ендлер, Д.А. Джеймс, М.І. Паркер). З метою виявлення стійкості до бойового стресу використано багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність–200»; «Методику дослідження тривожності» (автор – Ч.Д. Спілберг) – для вивчення

особливостей реактивної та ситуативної тривожності особистості та для визначення ймовірних ознак депресії – «Методика Бека».

При обробці результатів використовувались методи математичної статистики: критерій χ^2 –Пірсона, метод лінійної кореляції Пірсона.

Наведений психологічний інструментарій дав можливість комплексно вивчати бойовий стрес, враховуючи особливості його прояву у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

В ході дослідження для вивчення особливостей реактивної та ситуативної тривожності військовослужбовців, виявлено наступні показники: у 30 (28%) військовослужбовців низький рівень тривожності, бали коливаються в межах 20–30 шкалах, 57 (52%) військовослужбовців, мають тривожність на середньому рівні – 31–43 балів, у 15 (14%) військовослужбовців встановлено тривожність на вище середнього рівня, показники коливаються в межах – 45–60 балів та у 6 (6%) військовослужбовців показники перевищують 65 балів, що засвідчують психосоматичні розлади на тлі підвищеної тривожності.

Згідно результатів дослідження встановлено, що у військовослужбовців, у котрих середній рівень особистісної тривожності, встановлено достатній рівень стійкості до бойового стресу, що може спричинити ознаки легкої та помірної депресії. У військовослужбовців, у котрих виявлено високий рівень особистісної тривожності та встановлено задовільний рівень стійкості до бойового стресу, спостерігаються ознаки вираженої депресії.

У військовослужбовців, у котрих виявлено високий рівень особистісної тривожності та встановлено недостатній рівень розвитку адаптаційних (стійкості до бойового стресу), встановлено тяжку депресію. Таким чином, емпіричне вивчення психологічних особливостей стійкості до бойового стресу та рівень її впливу на порушення психічного здоров'я дозволило нам розробити рекомендації щодо оптимізації цієї діяльності.

4. Для послідовної роботи з бойовим стресом ми пропонуємо використовувати метод «Ключ» (автор – Х. Алієв). Ця методика спрямована на формування стресостійкості військовослужбовців. Вправи методики допоможуть учасникам реабілітаційної роботи опанувати керованими рефлексорними прийомами підвищення стресостійкості. Переваги методики «Ключ» є у тому, що вона проста, доступна та розрахована для застосування навіть в екстремальних умовах.

Перспективами наших подальших досліджень може стати дослідження особливості реабілітаційного процесу військовослужбовців з різними типами психотравм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В.І., Сафін О.Д., Потапчук Є.М. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців : методичний посібник для офіцерів, професорсько-викладацького складу, слухачів і курсантів ЗС України. Київ, 2017. С. 134–154.
2. Актуальні проблеми психогієни та психопрофілактики у військових частинах та підрозділах: *метод. посіб. для командирів, офіцерів виховної роботи та лікарів* / за ред. М. Бондаренко, М. Вернодубов, А. Паламарь. Одеса : ВКФ ДРУК, 2008. 107 с.
3. Бамбурак Н.М., Гуцман М.С. Динаміка суб'єктивного проживання стресу особистістю. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1, С. 143–151.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2017_1_18
4. Бацман О.С. До питання адаптації студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики. 2010. № 44, С. 22–28.
5. Білова М. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій) : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Одеса. 2007. 24 с.
6. Блінов О.А. Психологія бойової психічної травми : *монографія*. Київ : Талком, 2016. 246 с.
7. Блінов О.А. Методика прогнозування психогенних втрат : метод. посіб. Київ : ВГІ НАОУ, 2003. 36 с.
8. Блінов О.А. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час : навч.-метод. посіб. Київ : НАОУ, 2006. 80 с.
9. Бондаренко Ю.О. Вплив рівня тривожності та фрустрованості особистості на характеристику стресостійкості в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2011. № 2. С. 171–175.

10. Бужинська С.М. Стресостійкість студентів як складник успішності навчання у ЗВО. *Габітус*. 2021. № 23. С. 55–59.
11. Бурбан Н., Гузенко І. Особливості стресостійкості й адаптивних здібностей до стресу майбутніх військовослужбовців. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Київ, 2009. С. 105–116.
12. Бучек Л.І. Аналіз емоційної стійкості як прояву особливостей саморегуляції особистості: дис.канд.психол. наук: 19.00.01. Київ : Київський унт ім. Т. Шевченка, 2003. С. 111–120.
13. Ворожбит С.А. Вплив особливостей інтелекту на процес успішної адаптації студентів до університету. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2006. № 7, С. 74–79.
14. Вплив хронічного стресу на здоров'я людини. URL: <https://susplne.media/2033-vplivhronicnogo-stresu-na-zdorova-ludini/>.
15. Вишневецький О.І. Шкільний стрес та його наслідки. *Психологічна газета*. 2005. №11, С. 2–30.
16. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) 2001 : *Світовий звіт про здоров'я: 2001*. Психічне здоров'я: нове розуміння, нова надія. Режим доступу до ресурсу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F>
17. Галян О., Галян І. Особа з інвалідністю у рефлексіях студентів-психологів. *Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка*. 2019. № 1 (10). DOI: 10.15330/ps.10.1. С. 99–110
18. Гачак-Величко Л.А. Психологічні особливості стресостійкості у курсантів під час навчання у вищому військовому навчальному закладі. *Габітус*. 2022. № 41, С. 73–77.
19. Дубчак Г.М. Формування професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2017. № 3(1), С. 173–179.

20. Жигайло Н., Харко Н. Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція людини. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 8. С. 36–42.

21. Жигайло Н.І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : *монографія*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.

22. Жигайло Н. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. Вісник Львівського університету. 2022, С. 128–136.

23. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. №1489-III.

24. Іванюк І.Я. Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інтегрованого навчання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2009. № 6(8), С. 24.

25. Камінська О. Психологічні особливості стресотійкості майбутніх психологів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2021. № 13 (58), С. 26–34.

26. Карамушка Л.М., Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості як вагомий чинник демографічної ситуації. *Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття*. Тези Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці–Київ : Чернівецький держуніверситет ім. Ю. Федьковича, 2006. С. 370–372.

27. Корольчук В.М. Психологія стресотійкості особистості. Київ, 2009. 511 с.

28. Корольчук М., Крайнюк А. Психологічне забезпечення фізичного і психічного здоров'я. Київ, ІНК ОС, 2002. С. 272.

29. Корольчук М.С., Миронець С.М., Тімченко О.В. Психологія праці в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : КНТЕУ, 2014. 523 с.

30. Корнієнко І.О. Вікові відмінності опанувальної поведінки. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 25, С. 126–138.

31. Кохан В.Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців: автореф дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Національна академія ПВУ ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. С. 18.
32. Кравцова О.К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. № 7. 2019. С. 98–117.
33. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: *монографія*. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.
34. Кудінова М. Емпіричне дослідження рівнів стресостійкості студентів з особливими освітніми потребами. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2021. № 4 (53), С. 40–45.
35. Купреєва О.І. Психологічні аспекти самореалізації студентів. *Історико-педагогічні студії: науковий часопис*. 2018. № 11–12, С. 113–118. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29092>
36. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. Київ : КММ, 2006. 255 с.
37. Максименко С.Д. Психологія особистості : підручник. Київ : КММ, 2007. 296 с.
38. Наказ начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 16.11.2012 року № 240 «Про впровадження психологічної підготовки особового складу в навчальний процес підготовки органів управління та військ (сил)».
39. Назарець Л.М. Особливості взаємодії у конфліктах та конструктивні прийоми їх подолання. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. № 8, С. 197–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2017_8_46
40. Неурова А.Б. Психологічні особливості емоційної стійкості рятувальників : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Держ. служба України з надзвичайн. ситуацій, Нац. ун-т цивіл. захисту України. Харків, 2016. С. 20.

41. Неурова А.Б., Капінус О.С., Грицевич Т.Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей та якостей особистості : навч.-метод. посіб. Львів: НАСВ, 2016. С. 174–180 .

42. Неурова А.Б. Сутність і структура емоційної стійкості фахівця з надзвичайних ситуацій. *Педагогіка і психологія в епоху глобалізації–2014*. Збірник наукових праць міжнародного наукового журналу Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe Budapest. С. 110–115.

43. Орбан-Лембрик Л. Психологія управління : навч. посіб. Івано-Франківськ: «Плай», 2001. С. 695.

44. Плужник Я.А. Соціально-психологічні детермінанти організаційно-управлінських стресів. Київ : Ніка-Центр, 2007. С. 232.

45. Потапчук Є.М. Психічне здоров'я особистості: від норми до розладу. *Психологія*. Збірник наукових праць. НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 13, 2010. С. 59–62.

46. Потапчук Є.М. Виявлення та обґрунтування показників психічного здоров'я військовослужбовців : зб. наук. праць № 22, ч. II. Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2012. С. 178–186.

47. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : *монографія*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2004. С. 322.

48. Потапчук Є.М., Матеюк О.А. Деякі аспекти проблеми збереження та зміцнення психічного здоров'я військовослужбовців. *Психологія*. Зб. наук. праць. НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 11, 2000. С. 435–438.

49. Психологія стресостійкості студентської молоді / за заг. ред. В. Шмаргуна. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.

50. Романишин А.М., Грицевич Т.Л., Капінус О.С., Мацевко Т.М. Психологія бою : посіб. за ред. А.М. Романишина. Львів : Видавництво «Астролябія», 2017. С. 352.

51. Савелюк Н. Переживання стресу в умовах війни: досвід українського студентства. *Психологія: реальність і перспективи*. Збірник наукових праць. Тернопіль. 2019. № 18, С. 141–152
52. Савчин М.В. Духовний потенціал людини : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.
53. Сердюк Л.З. Психологічні особливості студентів з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: Зб. наук. праць. Київ : Університет «Україна». 2014. № 11 (13), С. 238–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchb_020_2011_3_28
54. Сердюк Л.З. Внутрішні ресурси психологічного благополуччя особистості. *Організаційна психологія. економічна психологія*. 2021. № 2–3 (23), С. 91–99.
55. Смольська Л.М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. №4. С. 113–117.
56. Слозанська Г.І. Соціальний супровід осіб з обмеженими можливостями в освітньому просторі вищих навчальних закладів як форма комплексної соціальної допомоги. *Ужгород : Говерла*. 2013. № 29, С. 199–203.
57. Сердюк Л.З., Чиханцова О.А. The psychological resources of an individual's psychological hardiness. In *Search of Truth and Humanity in the Age of War: The Proceedings of the International Training & Science Conference WAPP Support Project Association*. Poland. 2022. P. 66–74.
58. Твердохлєбова Н.Є. Актуальні питання у сучасній науці. Випуск 1. С. 421–427.
59. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів Внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : автороф. дис. докт. психол. наук: 19.00.06. Харків : Національний ун-т внутрішніх справ МВС України, 2003. С. 35.

60. Тімченко О.В., Миронець С.М. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування : *монографія*. Харків : вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. С. 268.

61. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. Проблеми сучасної психології. 2018. № 42, С. 211–231.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psp1_2018_42_13

62. Цимбалюк М. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. Вісник Львівського університету. 2022, С. 128–136.

63. Alexopoulou, A., Batsou, A. Resilience and Academic Underachievement in Gifted Students : *Causes, Consequences and Strategic Methods of Prevention and Intervention*. International Journal of Online and Biomedical Engineering (iJOE). 2019. 15(14), 78–86.

64. Elsalem L. Stress and behavioral changes with remote E-exams during war: *A crosssectional study among undergraduates of medical sciences*. Annals of Medicine and Surgery. 2020. № 60. 271–279.

65. Gulzhaina K. Kassymova, Oksana V. Tokar. Impact of stress on creative human resources and psychological counseling in crises. International journal of education and information technologies. 2019. № 13, 26–32.
URL: https://www.researchgate.net/publication/331645870_Impact_of_stress_on_creative_human_resources_and_psychological_counseling_in_crisis

66. Michaela C. Pascoe, Sarah E. Hetrick & Alexandra G. Parker. The impact of stress on students in secondary school and higher education. International Journal of Adolescence and Youth. 2019. 104–112.

67. Oliver, M. The social model of disability: Thirty years on. Disability & Society. 2013. 28(7), 1024–1026.

Shakespeare, T. The social model of disability. Disability Studies Reader. 2006. 2, 197–204.

68. Slocum L.A. General strain theory and the development of stressors and substance use over time: An empirical examination. *Journal of Criminal Justice*. 2010. № 38(6), 1100–1112.

69. Vinogradova N.I., Kohan S.T. Resilience as a Basis for Psychological Safety of Students with Disabilities. *Proceedings of the First International Volga Region Conference on Economics, Humanities and Sports (FICEHS 2019)*. 2020. 551–554. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200114.128>